tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 9 3 2010

Linda Koopman

Erfbeplanting

Foto's: Linda Koopman

Treurwilg op de hoek van de tuinkavel. Foto: Linda Koopman.

In het vroege voorjaar vallen vooral de treurwilgen in de erfbeplanting van de boerderijen in de Wieringermeer op door hun frisse kleur. Dan zie je ook dat ze in bijna iedere tuin staan, meestal op de hoek van de tuinkavel zijn geplant en ongeveer van dezelfde leeftijd zijn. Is dit toeval of is dit het gevolg van de planmatige aanleg van de polder?

Het ontwerp

Nadat de Wieringermeer onder leiding van de Dienst Zuiderzeewerken tussen 1927 en 1930 was bedijkt en drooggelegd werd de Directie van de Wieringermeer aangesteld. Zij kreeg onder andere de taak de polder in cultuur te brengen. Marinus Jan Granpré Molière (1883 – 1972), een uit die tijd bekende architect en stedenbouwkundige, vanaf 1927 hoogleraar aan de TH in Delft, werd als adviseur aangesteld. Hij maakte deel uit van de zogenaamde Delftse School, een groep stedenbouwkundigen en architecten die de ideeën van het traditionalisme aanhingen. Zij lieten zich inspireren door het rapport 'Het toekomstige landschap der Zuiderzeepolders' van de Commissie uit de Stedebouwkundige Raad van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw uit 1928, waarin werd bepleit, dat niet alleen aan de economische kant van de polder aandacht moest worden geschonken, maar ook aan het aanzien ervan. De beplanting diende naar hun overtuiging de kenmerken van het typisch Hollandse landschap te krijgen: een weids, agrarisch landschap waar typisch Hollandse dorpen een onderdeel van uitmaakten. Bovendien moest sociaalwetenschappelijk onderzoek als uitgangspunt dienen voor ontwerpen, wat onder meer een uitgebreide discussie over de huisvesting van landarbeiders tot gevolg had. Moesten zij als stedelijke arbeiders worden ondergebracht in rijtjeshuizen in de dorpen of in woningen in het buitengebied met een behoorlijk stuk grond, dat zij in hun vrije tijd zouden kunnen bewerken?
Met zijn totaalontwerp voor de dorpen en het landschap van de

en tuinaanleg in de Wieringermeer

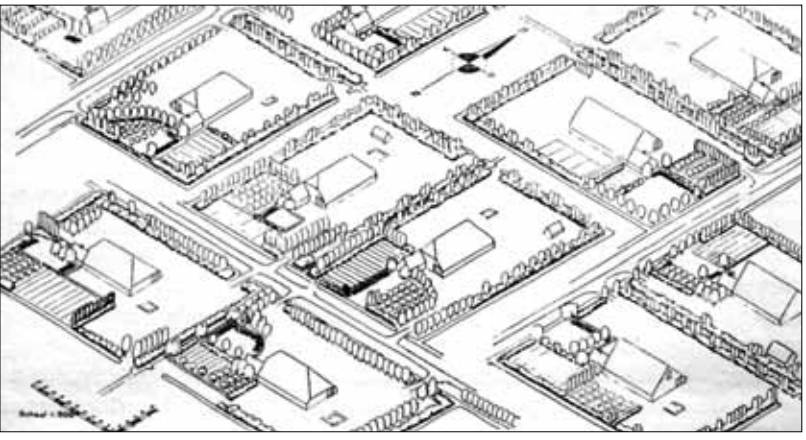

Ontwerptekening voor erfbeplanting van Bijhouwer.

Erfbeplanting van populieren en vulhout.

Wieringermeer staat Granpré Molière eigenlijk aan de wieg van het begrip streekplan. De bekende landschapsarchitect Springer, die tot 1935 bij de opbouw en inrichting betrokken was, was het in grote lijnen met de adviseur eens. De beplanting rond de boerderijen zou in Engelse landschapsstijl uitgevoerd worden. Staatsbosbeheer kreeg in 1931 de opdracht het ontwerp uit te werken en een plan voor de beplanting van de hele polder te maken. Men startte met de beplanting van de dorpen, wegen, vaarten en bermen. Op restpercelen zouden bosjes komen. Op 22 april 1933 werd dit werk gestart met de eerste boomplantdag, waarop ongeveer 250 schoolkinderen de eerste bomen op de brink in Slootdorp en enkele buitenwegen plantten. Veel jonge aanplant vroor echter dood, waarna de tuin- en landschapsarchitect Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer in 1936 de opdracht kreeg een nieuw plan op te stellen. Om alle beplantingsonderdelen op elkaar af te stemmen zou hij de Directie van de Wieringermeer ook van advies dienen bij de beplanting van de dorpen en de boerenerven. In 1937 was dit plan klaar.

De erfbeplanting

De beplanting van de wegen, vaarten, kanalen en restpercelen wenste Staatsbosbeheer een geheel te laten vormen met die van de boerenerven en de tuinen van arbeiderswoningen. De indeling van het erf hing samen met de verschillende functies ervan: vervoer (mest- en gierrijden, binnenhalen van de oogst, verplaatsen van machines en werktuigen), bergruimte (houtopslag, gekuilde producten, opslag mest en stro), een kleine weide (voor lammerende schapen en kalveren) of akker (luzerne voor paarden), kweekruimte (groenten, fruit en kippen), een terrein voor eventuele uitbreiding en vooral bescherming en ‘verhoging van de bewoonbaarheid’.
Men moest ook rekening houden met de verschillende grondsoorten in de polder en het soort boerenbedrijf dat daar werd gevestigd (veeteelt, akkerbouw of gemengd bedrijf). Op de lichtere gronden, waar vooral kleinere boerderijen met grasland zouden komen, was een dichtere beplanting gedacht. Omdat een dergelijke beplanting schade aan de gewassen kan toebrengen, werd op de zware grond in het akkerbouwgebied een lichtere beplanting gepland.
In overleg met de pachters stelde Staatsbosbeheer voor aan de noord- en westzijde van de erven een 4 à 5 meter brede boom- en struiksingel aan te leggen ter bescherming tegen de sterke winden. Aan de oostzijde volstond een singel van 3 meter breed. Tussen opgaande bomen werd een vulling van els, wilg, vlier en es gebruikt, eventueel aangevuld met hulst. Op vruchtbare of leemhoudende zandgrond konden ook eiken worden geplant. De windsingel langs de boomgaard en de moestuin moest een combinatie van Italiaanse populieren en elzen worden. Aan de zuidzijde was geen singel nodig. Omdat daar meestal ook het woongedeelte gesitueerd is, werd deze zijde open gelaten of losjes beplant. Bij de akkerbouwbedrijven plaatste men een singel tussen voor- en achtererf of legde men een oprijlaan aan van het damhek naar het achtererf.
Staatsbosbeheer zou het onderhoud van de erfbeplanting voor haar rekening nemen. Dit hebben ze tot 1970 gedaan; vanaf dat jaar zijn de pachters zelf verantwoordelijk. ▶

● Gerooide erfbeplanting bij een boerderij in Agriport1.

● Twee boerderijen, een met en een zonder erfbeplanting.

De tuinaanleg

De nieuwe bewoners konden zelf bepalen hoe de tuin zou worden aangelegd, maar Bijhouwer concludeerde in een artikel uit 1938, dat:'de tot nu toe beplante gedeelten vaak meer van goeden wil dan van goeden smaak getuigen'. Hij maakte voor elk type boerderij een beplantingsplan en vond dat onderwijs en voorlichting de uniformiteit moest bevorderen. Om de inwoners te stimuleren werden commissies gevormd, die een tuinwedstrijd uitschreven, planten en zaden kochten en verspreiden en hen van advies dienden. Kennelijk hebben velen hier gebruik van gemaakt, want zeer veel tuinen hebben nog de oorspronkelijke opzet: een naar de weg toe breder uitlopend grasveld voor het woongedeelte met rond lopende borders.
Na de inundatie door de Duitsers in 1945 bleek de beplanting zo goed als verloren te zijn gegaan. Onder leiding van de Commissie Wederopbouw werd deze in de jaren erna echter opnieuw aangeplant.

De huidige stand van zaken

Als gevolg van bedrijfsontwikkelingen en onder invloed van opeenvolgende tuinmodes zijn in de loop van de jaren op veel plaatsen in de polder veranderingen aan de erven en tuinen aangebracht. Zowel binnen als buiten de erfbeplanting zijn op een aantal plaatsen grote bedrijfsgebouwen geplaatst en van de boomsingels resten in veel gevallen alleen nog de populieren of juist de vulling. De boomgaard en de moestuin zijn meestal verdwenen en hebben plaats gemaakt voor een terras of speelruimte voor de kinderen.
In de tuinen zijn in de loop der jaren planten vervangen, heesters geruimd en bomen gerooid. Opvallend vaak is het oorspronkelijke ontwerp echter in stand gehouden en vinden we van de eerste beplanting nog hogere bomen als kastanjes en naaldbomen, lagere bomen als meidoorns en kersenbomen en groepen coniferen waaronder vaste planten zijn geplant. Op een hoek van de tuinkavel staat opvallend vaak de karakteristieke treurwilg. Deze zijn in een aantal gevallen gekapt of geknot, maar juist de laatste jaren zijn er ook veel jonge exemplaren aangeplant.
In het zuiden van de polder zijn de veranderingen echter het grootst. Waar Agriport 1 is aangelegd, ten zuiden van Middenmeer, is sprake van rigoureuze kaalslag en verval. In de boerderijen langs de Wagenweg zijn werknemers die in de kassen werken ondergebracht. De erven en tuinen zijn sindsdien niet meer onderhouden en in een aantal gevallen is de erfbeplanting totaal verdwenen.
In het Milieueffectrapport van BügelHajema adviseurs uit 2008 werd nog gesproken van de noodzaak zoveel mogelijk rekening te houden met de cultuurhistorische karakteristieken van de polder, zodat de ontwikkelingsgeschiedenis herkenbaar zou blijven en er daarom naar gestreefd moest worden om de oorspronkelijke erfbeplantingen te behouden en te versterken 'conform de oorspronkelijke uitgangspunten achter het beplantingsplan van Bijhouwer'.
Er werden echter ook een aantal problemen vastgesteld. De meeste boerderijen zouden geen functie meer hebben, aan onderhoud toe zijn en ongunstig liggen ten opzichte van een glastuinbouwbedrijf. Daarnaast bevatten ze in enkele gevallen asbest en zijn de erven vervuild. De erfbeplanting is bovendien ongunstig voor de lichtval in de kassen, veroorzaakt bladval in de waterbassins en takval op de kassen en bestaat het risico dat ongedierte overslaat naar de geteelde gewassen in de kas.
Op grond hiervan heeft het gemeentebestuur besloten dat de tuinders bij de aanleg van Agriport 2 geen nieuwe bomen meer hoeven te planten, wat dan ook zou moeten gelden voor Agriport 1. Deze beslissing heeft geleid tot het verdwijnen van de karakteristieke erfbeplanting in dit deel van de Wieringermeer. Ook de in het Milieueffectrapport genoemde schaal van het landschap, openheid, kavelrichtingen, wegen- en waterpatroon, bebouwingskarakteristiek en herkenbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis lopen nu gevaar aangetast te worden.

Met dank aan het Genootschap voor de Historie van Wieringermeer.

lc.koopman@hetnet.nl

Literatuur

- BÜGELHAJEMA, 2008. Milieueffectrapport uitbreiding Agriport A7.
- DIRECTIE VAN DE WIERINGERMEER 1940. 10 Jaar Wieringermeer 1930 – 1940.
- DIRECTIE VAN DE WIERINGERMEER, 1955. Wording en opbouw van de Wieringermeer.
- GEMEENTE WIERINGERMEER, 2006. Structuurplan.
- LIMPERG, K., 1938. Boerderijen.
- NEDERLANDSCH INSTITUUT voor Volkshuisvesting en Stedebouw, 1933. Het nieuwe land XXXVIII.
- REGIONAAL ARCHIEF Alkmaar. Gemeente Wieringermeer Inv. 79, 80, 753, 905, 1605, 1606.